

Дучак Р.

Зима... Вечір... На небі з'явилася перша зірка. Пролітає біленький, ніжний, наче пух, сніг... Мороз, ніби пензлем, розмалював вікна. Деревя обсіпані інеєм і обліплені снігом. Нерухомі, білі, немов кришталеві, стоять вони, як у казці, і сяють самоцвітами від першого променя січневого сонця... Десь далеко чутно пронизаний святковістю спів. Цей спів є особливим, різдвяним. До нас наближається вертеп. Дійство, без якого ми б не відчули гармонії і величчя Різдва Христового.

Кожна нація, народ, навіть будь-яка соціальна група має свої звичаї, що вироблялися століттями й освячені віками. Звичаї народу – це прикмети, за якими нація вирізняється не тільки в сучасності, а й в історичному минулому. Незважаючи на занепад старих традицій, вертепи залишаються улюбленими формами мистецького вираження різдвяної радості. Вертеп – це свого роду театр, у якому акторами стають усі охочі. Це дійство, яке відображає дитячу щирість та зрілу віру, віру в народження Господа нашого Ісуса Христа. Вертеп – це своєрідний простір, якого не торкається час. Вертепні сценки хоча й змінюються з часом, у своїй суті передають містерію і величність Різдва. Міняються літературні та сценічні форми, однак незмінною залишається основна вістка, про яку розповідають ангели, пастухи, царі. Головна мета вертепу – благовістити про народження Христа, привітати глядачів із Різдом, новорічними святами. Ангели, Волхви, Пастухи, Ірод, Смерть, Чорт – ось головні персонажі вертепу. Нерідко у виставу вводили й інших дійових осіб, в залежності від аудиторії, змінювали сюжет.

Спочатку творцями й виконавцями вертепних драм були бурсаки та «мандрівні дяки», згодом – мандрівні групи артистів. На відміну від Західної Європи, де вертеп довгий час функціонував у лоні Церкви, у східнослов'янських народів від самого початку він мав тісний зв'язок із народною театральсько-видовищною культурою.

Вертепом спочатку вважали таку коробку-хатку, яка, зазвичай, була невеликих розмірів і ще мала назву «шопка». Згодом, вона вже почала нагадувати елементи селянської хатки.

Вертеп, з яким ходили колядувати в Західній Україні, був невеликим за розмірами і нескладним за виконанням. Своєю формою він нагадував селянську хату або храм. Його обклеювали різнокольоровим папером, оздоблювали малюнками й образками відповідного змісту. В середині скриньки встановлювали примітивні ляльки або ж просто різдвяні листівки зі статичними євангельськими сюжетами. Існували й більш ускладнені моделі: ляльки кріпилися на диску, що обертався, створюючи ілюзію оживлення фігур.

У Східній Україні з вертепом колядували рідше. Тут він виступав як справжній театр ляльок, досить складний за конструкцією, який обслуговувався справжніми професіоналами. Двоповерхові, гарно оздоблені такі вертепи були справжнім досягненням народного мистецтва. Кожний поверх мав своє призначення: на першому ставили побутово-пародійні сценки, інтермедії світського характеру, на другому ж розігрували сюжети різдвяного євангельського циклу (народження Христа, нищення немовлят за наказом Ірода, прихід волхвів з дарами тощо).

Український вертеп веде свій родовід від барокових інтермедій, які у XVII – XVIII ст. на українські землі прийшли із Західної Європи. Їхніми носіями та популяризаторами були студенти й викладачі колегіумів та академій – освітніх закладів, які активно засновувались чернечими орденами, – та світські правителі в період католицької

контрреформації. В історії літератури відомі численні сценки, які зображали шкільне життя, так звані «шкільні драми». Головною родзинкою інтермедій був гумор, з яким самі автори розповідали про своє життя та мандри. Переважно, це були бурсаки та мандрівні дяки, які, демонструючи такі смішні сценки перед глядачами, випрошували для себе трохи харчів чи грошей. На такому тлі постали й духовні драми, які були особливо популярними в єзуїтських колегіумах. Основна тематика тих сценок – біблійні сюжети.

В українському варіанті духовних драм та інтермедій велику роль відіграв фольклорний елемент. Навіть передаючи біблійні історії, відомі й невідомі автори вплітали в сюжет побутові сценки та соціальні мотиви. Не були також рідкістю сценки, які відображали непрості міжетнічні стосунки в Україні XVII – XVIII ст. У другій половині XVIII ст. інтермедія почала занепадати – на зміну їй прийшов вертеп. Кінець XVII – початок XVIII ст. можна вважати початком нової доби лялькового театру. Він одразу ввійшов у моду: спочатку ляльковий театр слугував для забав при дворах визначних осіб, а згодом поширився в народі. Як окремий різновид лялькового театру, постав вертеп, який поєднав духовні містерії та сценічну гру. Таким у Західній Європі він з'явився у XVI ст., а звідти прийшов через Польщу в Україну. Вертеп, з яким ходили студенти, бурсаки, а згодом і ремісники та селяни по хатах найзаможніших господарів, – це велика, до чотирьох метрів висотою і до трьох метрів шириною дерев'яна коробка, виготовлена з тонких дощок та картону. Сама назва «вертеп» є символічною, адже церковнослов'янською мовою це слово означає земляну печеру, в якій народився Ісус Христос. Коробка була поділена на два поверхи. Горішній поверх представляв Вифлеєм. Тут відбувалися лише події релігійного змісту, пов'язані з Різдом: сцени з ангелами, пастухами. Внизу, в центрі, стояв трон Ірода, а збоку висів дзвінок, у який дзвонив паламар. Підлога – встелена хустром, щоб не було видно щілин, які розходилися вусібіч і по яких виконавець водив ляльки. Він стояв за задньою стіною коробки і озвучував мовлення ляльок, відповідно до ролей дійових осіб. Інколи, під час вистави, за сценою співав молитви й духовні канти хор, або ж скрипаль грав на скрипці, під мізику якої співали й танцювали ляльки.

Немає достатньо даних, щоб визначити час, коли вертеп уперше з'явився на території України. Вчені припускають, що перші вертепні дійства походять із Західної України. Іван Франко опублікував копію із «Псалма на Різдво Христове» з 1738 р., що може свідчити про існування вертепу в Україні вже наприкінці XVII ст. У «Псалмі» розповідається, як низка людей парами несуть подарунки новонародженому Христові. Поодинокі вислови та згадки про таких ремісників, як гонтарі, про годівлю овець і деревообробний промисел вказують на те, що вірш складено в прикарпатських околицях.

Таким чином, бачимо, що вже наприкінці XVII ст. вертеп здобув у народі популярність, зберігаючи форму шкільної драми в духовній частині дійства та форму інтермедії в імпровізованих веселих сценках із картинами щоденного життя й народного побуту.

З часом вертеп із лялькового театру переродився у справжній вуличний театр. Ляльки зникли, і всі ролі почали виконувати живі актори-аматори. Сценки стали рухливішими, а сюжети – емоційно насиченішими. Була ще одна перевага, яка у «живому» вертепі збереглася аж донині: будь-яке вертепне дійство за своєю природою інтерактивне і передбачає жваве спілкування між акторами та господарями, що, очевидно, неможливо без імпровізації. Дійові особи у вертепі можна умовно поділити на постійні та змінні. Це повною мірою відповідає двом джерелам походження вертепу – духовній містерії та інтермедії. У поважну, «містерійну» канву вертепу вплітаються такі дійові особи, як Три

Царі, Ангели, Пастухи, Йосип, Ірод – справжні біблійні персонажі. Майже в кожному вертепі також є Чорт, Смерть, Воїни, Циган – персонажі, котрі свідчать про народні домисли до біблійних оповідань, а також відображають міжетнічні та соціальні стосунки.

У вертепній виставі основними діями волхвів та пастухів є поклоніння Христові та принесення Йому дарів. Окрім того, загальний стан вертепу зазнав потужного впливу історичних умов ХХ ст., а саме – атеїзму, внаслідок чого релігійна частина вистави втратила свого глядача. Зрештою, ставити її стало неможливим через заборону на вертепні дійства. Спочатку заборонили канонічну релігійну виставу. Вертепники продовжували грати другу частину, доводячи, що ніякого стосунку до Різдва вона не має. Згодом заборонили й комедійну частину. Так чи інакше, п'єса все ж таки була пов'язана з Різдвам. У Західній Україні традиція не переривалася: вертепники у Львові грали у масках, щоб їх не впізнавали.

Отже, можемо ствердити, що вертеп – це дійство, яке вносить радість, мир і спокій у кожну оселю. Різдво Ісуса Христа є найвеличнішим святом українського народу і взагалі усього християнського світу. Це звістка про народження Того, Хто дарував нам нове життя, звільнив від гріхів. Це велике таїнство боговоплочення. Христос, прийшовши у світ, відкрив нам шлях до Неба.

Використана література :

1. Баканурский А. Украинский фольклорный театр: от истоков до народной драмы. Одесса 1993.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Харків 2004.
3. Курочкін О. В. Новорічні свята українців: Традиції і сучасність. Київ 1978.
4. Макаров А. Світло українського бароко. Київ 1994.
5. Юрковський Г. Волинські містерії // Кінотеатр. № 1. Луцьк 1997.

Дучак Р. Значення і розвиток вертепу // Слово № 4 (34), грудень-лютий, 2007-2008, с. 15-16.